

Izvirni znanstveni članek

PROTESTANTIZEM IN BUKOVNIŠTVO MED KOROŠKIMI SLOVENCMI

ANJA ŽALTA

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije

Garibaldijska 18, 6000 Koper

email: anja.zalta@zrs-kp.si

PROTESTANTIZEM IN BUKOVNIŠTVO MED KOROŠKIMI SLOVENCMI

Prispevek sledi zgodovinskemu razvoju protestantizma na avstrijskem Koroškem, s posebnim poudarkom na pojavu protestantizma med koroškimi Slovenci. Reformacija, ki se je med koroškimi Slovenci razmahnila v 16. stoletju, predstavlja temelje oblikovanja slovenske narodnostne skupnosti. Prispevek predstavi vas Zagoriče, ki velja za "trdnjavo" slovenskih protestantov na avstrijskem Koroškem. V vasi so našli slovenska protestantska besedila in rokopisne prepise verskih pesmi in molitev. Cerkvena kronika iz evangelijskega župnišča v Pliberku poroča, da je bilo še leta 1790 v Zagoričah preko dvajset različnih slovenskih protestantskih besedil, pa čeprav so od začetka protireformacije najdene izvode slovenskih protestantskih knjig v Podkloštru in Bekštajnu javno zažgali. Zaradi tega lahko sklepamo, da je bilo za časa reformacije v spodnji Ziljski dolini večje število slovenskih knjig. Prispevek razkriva posledice, ki so sledile Jožefovemu tolerančnemu patentu iz leta 1781, in vzroke postopnega ponemčevanja koroških Slovencev. Posebno pozornost nameni tudi fenomenu koroškega bukovništva, pisateljevanja nešolanih ljudi, ki je v dobi narodnega prebujanja v 18. stoletju predstavljal živi most med reformacijo in književnim delom.

Ključne besede:

protestantizem, avstrijska Koroška, bukovništvo, koroški Slovenci, vas Zagoriče, reformacija

Protestantism and Bukovništvo among Carinthian Slovenes

The article investigates into the historical spread of Protestantism in the Austrian Carinthia with special emphasis on the occurrence of Protestantism among Carinthian Slovenes. Among Carinthian Slovenes reformation was in full swing in the 16th century and it represents the basis for the formation of the Slovene national community. The article exposes the village Zagoriče, which represents the »stronghold« of Slovenian Protestants in the Austrian Carinthia. In the village they found Slovenian Protestant texts and old manuscript copies of religious lyric and prayers. Ecclesiastical chronicle in Pliberk reports that in 1790 there were more than twenty different Protestant texts in the Slovene language, although since the beginning of the Counter-Reformation there were public burnings of Slovenian books at Bekštajn and Podklošter. For this reason we can assume that in the time of Reformation there were a great number of Slovenian books in the lower Ziljska valley. The article reveals the consequences of the Joseph's tolerance patent, published in 1781, and gradual Germanisation of Carinthian Slovenes. It also lays special interest on the phenomenon of Bukovništvo in Carinthia, which has been somewhat overlooked in Slovenia. Bukovništvo was the writing of uneducated people and in the age of national awakening in the 18th century it represented a bridge between Reformation and literature.

Key words:

Protestantism, Austrian Carinthia, Bukovništvo, Carinthian Slovenes, village Zagoriče, Reformation

Pričujoči prispevek obravnava zgodovinski razmah protestantizma na avstrijskem Koroškem, s posebnim ozirom na pojavu protestantizma med koroškimi Slovenci, saj predstavlja reformacija, ki se je med koroškimi Slovenci razmahnila v 16. stoletju, temelje oblikovanja slovenske narodnostne skupnosti. Vas Zagoriče, ki jo prispevek podrobneje predstavi tako na podlagi terenskih raziskav kot s primerjanjem obstoječega gradiva, velja za "trdnjavo" slovenskih protestantov na avstrijskem Koroškem. Avtorica prispevka sem poleg vasi Zagoriče (Agoritschach) obiskala tudi (nekdanjega) nemškega evangeličanskega župnika v Plajberku in škofa Oskarja Sakrauskega, ki je s svojo knjigo *Agoritschach – Geschichte einer protestantischen Gemeinde in gemischtsprachigen Südkärnten* opravil posebno študijo Zagorič. Gradivo o razvoju protestantizma na Avstrijskem pa sem poiskala v teološki knjižnici na Dunaju, v univerzitetni knjižnici v Gradcu in na zgodovinskem inštitutu v Celovcu.

Prispevek posebno pozornost nameni tudi na Slovenskem premalo poznanemu fenomenu koroškega bukovništva, pisateljavanja nešolanih ljudi, ki je v dobi narodnega prebujanja v 18. stoletju predstavljal živi most med reformacijo in književnim delom.

1. Zgodovina protestantizma na Koroškem

Kot vemo, je bilo 16. stoletje čas reformacije. Lutrove znamenite vitenberške teze iz leta 1517 so se razmahnile tudi v deželah Notranje Avstrije: na Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško.¹ To seveda ne bi bilo možno, če ne bi reformacija naletela na plodna tla. Na Koroškem je naraščalo nezadovoljstvo s tedanjimi cerkvenimi razmerami: "Kmečka vernost je iskala rešitve v romanjih brez duhovniškega vodstva, v zahtevah po odločanju kmečkih faranov o postavljanju župnikov na podeželskih farah (1478) in v postavitvi "božje pravice" v puntarski program (1515). Meščani so iskali tolažbe v verskih ustanovah in bratovščinah ter v širjenju meščanskega vpliva nanje, plemstvo pa je na svojih stanovskih

¹Bünker O., Pellar P. in Reischer F.: *Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute*, Kärntner Druck - und Verlagsgesellschaft, M. B. H., Klagenfurt, 1981, str. 11.

zasedanjih vse pogosteje zelo ostro očitalo duhovščini lahkoživost in grabežljivost."²

Nova verska misel se je tudi na Koroškem širila s priseljenci in ljudmi, ki so imeli z žarišči reformacije takšne ali drugačne stike - s trgovci, obrtniki, študenti in rudarji.³ V obeh mestih, ki sta na Koroškem najmočneje vplivali na Slovence - v Beljaku in v Celovcu, ki je od vseh strani obdan s slovenskimi vasmi, pa je bilo teh ljudi še posebej veliko. Od 14. stoletja naprej je iz Beljaka odhajala na različna vseučilišča dobra polovica študentov iz vseh koroških mest, kar velja tudi za 16. stoletje. Poleg tega je bil Beljak pomembno trgovsko središče. Meščani so si že leta 1526 izprosili mestni patronat nad cerkvijo sv. Jakoba in od takrat dalje se ponavljajo sporočila in pritožbe o protestantskih naukih, ki so jih širili s prižnice v beljaški cerkvi še preden je po letu 1555 reformacija povsem prevladala v mestu.

Do sredine 16. stoletja, so "v skoraj vseh koroških mestih postavili cerkve in šole, v katerih naj bi skozi pridige in poučevanje podajali na novo odkriti evangelij".⁴ Pri tem je posebej dominiral Celovec. Od približno 4000 prebivalcev so bili leta 1604 po podatkih komisije samo trije meščani katoliki.⁵ Celovec je na tak način postal oporišče reformacije v deželi. Na podeželju se je reformacija širila počasneje, glavno vlogo pa so pri tem opravljali duhovniki, ki se k novemu gibanju usmerili sami. Do leta 1537 se naj bi protestantizem že močno razširil južno od Drave, posebej ob Zilji in v zgornjem Rožu, vendar pa do sredine 16. stoletja še ni bila jasno potegnjena meja med staro in novo vero na Koroškem.

Protestantske ideje so se širile v okviru stare cerkvene organizacije, marsikdaj s pomočjo duhovnikov, ki so bili postavljeni na svoje župnije vsaj z dovoljenjem ustrezne škofijske oblasti. Deželni knez in poznejši cesar Ferdinand I. je še do začetka šestdesetih let 16. stoletja, skupaj s protestantizmu naklonjenimi

²Grafenauer, Bogo: *Koroški Slovenci v zgodovini slovenske narodne skupnosti*, v: *Koroška in koroški Slovenci*, Založba obzorja Maribor, 1971, str. 145.

³O socialni kulturi priseljencev: Dörr, Anja: *Der Protestantismus in Kärnten aus geographischer Sicht*, Studia Carinthica Band XII, Hermagoras/Mohorjeva, Klagenfurt/Celovec, 1998, str. 14-19.

⁴Bünker O., Pellar P. in Reischer F.: *Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute*, Kärntner Druck - und Verlagsgesellschaft, M. B. H., Klagenfurt, 1981, str. 12.

⁵Bünker O., Pellar P. in Reischer F.: *Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute*, Kärntner Druck - und Verlagsgesellschaft, M. B. H., Klagenfurt, 1981, str. 12.

duhovniki, meščani in plemstvom, delil mnenje, da gre pri protestantizmu za reformo stare cerkve in da bi bilo mogoče spraviti protestante s katoliško cerkvijo za ceno nekaj koncesij (kot je obhajilo pod obema podobama, duhovniška ženitev ipd.). Šele ob vojni med pripadniki obeh ver sredi 16. stol. in po miru v Augsburgu leta 1555, ki je prepustil odločanje o veri in deželi njenemu vladarju, se je tudi na Koroškem uveljavilo spoznanje, da ne gre samo za različno usmerjenost duhovnikov in vernikov znotraj iste cerkve, temveč za dve veri in dve cerkvi.

Odločilno v Celovcu je bilo osnovanje duhovnega ministeriuma (Geistliche Ministerium), ki so ga sestavljali mestni pridigarji, učitelji plemiških šol in rektor, pod vodstvom župnika iz St. Egida. On je potrdil in nastavlil kandidate za pridiganje v Celovcu in na Koroškem. Celovski župnik se je moral izšolati na eni izmed nemških univerz. Prav posebnega pomena je bila ustanovitev prve višje evangelijske šole v Celovcu, tako imenovane "Collegium sapientiae et pietatis" (Šola modrosti in pobožnosti). Število študentov skupaj z eksternisti (Externisten - zunanjimi učenci) je nihalo med 300 in 400. Na šoli so poučevali matematiko, grščino, latinščino, hebrejščino, astronomijo, moralo, telovadbo, ter deklamiranje in uprizarjanje predstav v "antičnih jezikih".⁶ Med drugimi znamenitimi osebnostmi je šola vzgojila tudi Hieronymusa Megisera (1585-1592), velikega humanista, zgodovino pisca nadvojvode Karla in pisatelja.

Predikante so marsikje postavili graščaki in drugi gospodje (Janža Fašanka v Čajnc̄ah je postavil tamkajšnji graščak in cerkveni patron Oton Liechtenseinski, Khevenhüllerji v okolici Beljaka, Ana Neumann v Čačah ipd.) Zlasti na zgornjem Koroškem pa so si izbirali protestantske duhovnike tudi župljani sami, ne le v trgih (kot npr. v Šmohorju in Trbižu), marveč tudi na kmetih. Na Brdu ob Zilji so imeli npr. že pred letom 1556 župnika Boltežarja Ferherja.⁷ Grafenauer navaja poročilo oglejskega patriarha iz leta 1593, ki pravi, da je "na Koroškem plemstvo, meščanstvo in tudi kmečko ljudstvo po večini krivoversko, dasiravno pripada

⁶Bünker O., Pellar P. in Reischer F.: *Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute*, Kärntner Druck - und Verlagsgesellschaft, M. B. H., Klagenfurt, 1981, str. 14.

⁷ Več o predikantih, njihovem imenskem seznamu, letnici in kraju delovanja: Grafenauer, Bogo: *Koroški Slovenci v zgodovini slovenske narodne skupnosti, v: Koroška in koroški Slovenci*, Založba obzorja Maribor, 1971, str. 148.

raznim verskim ločinam, med katerimi je luteranstvo najbolj razširjeno... Na Koroškem je krivoverstvo pognalo globlje korenine kot na Kranjskem in Štajerskem." ⁸

Koroško protestantsko gibanje je bilo tudi od vsega začetka tesno povezano s slovensko protestantsko knjigo. Ivan Ungnad iz koroške plemiške družine je postal po svoji izselitvi iz notranjeavstrijskih dežel leta 1556 poglavitni podpornik Trubarjevega dela. Velik del protestantskih knjig je prihajal v slovenske dežele s posredovanjem beljaških trgovcev. Za tisk Dalmatinove slovenske Biblije so plačali koroški deželni stanovi skoraj tretjino stroškov (900 od 3010 goldinarjev) in prevzeli za potrebe koroških Slovencev petino izvodov (300 od 1500). Že leta 1581 je vizitator Bizancij na slovenskem ozemlju na Koroškem pod Dravo zaplenil in uničil okrog 2000 knjig, drugi val uničevanja pa se je pojavil skupaj z verskimi komisijami okrog leta 1600. Koroško plemstvo je potemtakem v 16. stoletju močno podpiralo tudi tisto stran reformacije med Slovenci, ki je s skupnim slovenskim knjižnim jezikom spletla trdno vez vseh Slovencev, politično razdeljenih med devet dežel, v jezikovno in kulturno ustaljeno enoto. "To najpomembnejše dejanje slovenske reformacije, s katerim je postavila tudi v kulturnem jeziku meje slovenstva in hkrati trdne temelje za nadaljevanje slovenskega narodnega prebujenja v 18. in 19. stoletju, je torej tudi na Koroškem pri nemški strani v 16. stoletju doživelo ne le razumevanje, marveč tudi podporo." Po Grafenauerjevem mnenju je takšno sožitje ustvarila žal le reformacija, saj je ob začetkih slovenskega narodnega prebujenja v 18. stoletju prišlo že do nasprotovanja slovenskemu prebivalstvu v deželi. Ker je bila reformacija na Koroškem izjemno močna, je protireformacija za svojo prevlado potrebovala daljši čas.

⁸ Ibid., str. 149.

2. Protireformacija in kriptoprotestantizem

Ferdinand II., naslednik nadvojvode Karla, je bil protireformator, ki se je dosledno bojeval proti evangeličanom. V zadnjih mesecih leta 1600 je bila osnovana tako imenovana reformacijska komisija, ki je po mestih in trgih s silo rekatolizirala. Najbolj znameniti predstavnik reformacijske komisije je bil Martin Brenner, škof iz Seckaua, imenovan tudi "kladivo za heretike".⁹ Načrti komisije so bili, da najprej rekatolizirajo vasi in mesta, nato pa se lotijo protestantskih trdnjav na Koroškem: Celovca in Beljaka.

Škof Martin Brenner je v Celovcu začel pridigati v cerkvi mestne župnije. Vsaki dan je pridigal dve uri, vendar brez uspeha.¹⁰ Evangeličansko cerkev Sv. Trojice so zaprli, mestno župnijsko cerkev so predali kaplanu Matthäusu Scholasticusu, luteranske knjige so javno zažgali, meščanom pa so ponudili, da v dveh mesecih sprejmejo katolištvo ali pa zapustijo mesto in nadvojvodino, pri tem pa izgubijo vse imetje. Komisija pa ni požela večjega uspeha, saj so se predikanti vrnili tako v cerkve kot v šole. Vendar pa se je leta 1604 pojavila nova, ostrejša reformacijska komisija. Izselili so 50 meščanov, v izgnanstvo pa je moral tudi mestni sodnik Sigmund Laubinger. Odločilni udarec pa je bila dodelitev šol in cerkvenih zadev jezuitom, ki so bili duhovni nosilci protireformacije. Jezuiti so bili dodobra psihološko pripravljene in izšolani za pedagoški poklic, zato so skozi poučevanje našli stik z mladino. Protestantsko plemstvo je lahko svoj položaj obdržalo do leta 1628, nato pa so morali emigrirati.

Izselilo se je 160 koroških plemičev. Večina je odšla v Regensburg, Nürnberg ali na Madžarsko. Emigracija plemstva je s seboj odnašala tudi velik kapital: gospodarstvo je oslabelo, zato je v letih 1628 in 1629 na Koroškem zavladala lakota.

⁹ O Brennerjevih posebnih ukrepih: Brunner, Walter: *Kryptoprotestantismus in der Steiermark und in Kärnten im Zeitalter der Gegenreformation*, v: *Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564-1628*, Hermagoras/Mohorjeva, Celovec 1994, str. 250.

¹⁰Bünker O., Pellar P. in Reischer F.: *Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute*, Kärntner Druck - und Verlagsgesellschaft, M. B. H., Klagenfurt, 1981, str. 15.

Kljub vsem tem ukrepom pa reformacijsko gibanje ni zamrlo. Predvsem v odročnih gorskih krajih je protestantska cerkev živela dalje. Knjige in biblije, ki so se izognile grmadi, so se med ljudmi brale na skrivaj.

T.i. "knjižna misija" je potekala iz protestantskih dežel: razpečevalcem protestantskih knjig so grozile ostre kazni. Leta 1650 se je moralo izseliti 200 kmetov iz Arriacha. Zatočišče so našli v Wainu in Balzheimu pri Ulmu, kjer je bila po tridesetletni vojni celotno območje izpraznjeno.

Kot smo rekli, je bila reformacija med meščanstvom in na podeželju zadušena ali pa zaradi verskih komisij od leta 1600 potisnjena za domače zidove. Prav ob spodnji Zilji, kjer je bila nova vera najbolj zakoreninjena, pa je moralo vojaško spremstvo poseči po orožju: Sv. Štefan ob Zilji, Bistrice ob Zilji, Blače, Čače, Šmohor in Bleiberg pod Dobračem so morali zasesti z oboroženo silo, da so pregnali predikante in spravili ljudi h pokorščini.

Uporaba tako nasilnih sredstev ljudi ni prepričala v pravovernost vere, ki so jo utrjevali z orožjem, zato je bila dežela dolgo pokatoličena le navzven, pod površino pa je še vedno cvetela protestantska misel.¹¹

Nova redovna ureditev je Koroško prepredla z mrežo samostanov, ki so tudi po odročnih krajih izvajali rekatolizacijo. In tudi tokrat se je kriptoprotestantizem ohranil. Pogumni kmetje iz Dravske doline so marca leta 1734 verskemu komisarju grofu Grotteneggu izročili peticijo, v kateri so se sklicevali na citate iz Biblije. Prosili so za pridigarja, ki bi jim prenesel in razložil božjo besedo, brez vsakršnih "človeških dodatkov". Odgovor nadrejenih iz Gradca se je glasil "prijeti njihovega vodjo in ga izgnati na Sedmograško". 1. oktobra 1734 je bilo 24 moških pod nadzorstvom dvajsetih dragoncev (vojakov) izgnanih preko Maribora in Ptuja na Sedmograško, kjer so morali opravljati težko tlako.

Tudi za časa Marije Terezije se stvari niso izboljšale.¹² Še leta 1752 je bilo mnogo kmečkih družin iz Gnegendtala, Gnesaua in Himmelberga izgnanih zaradi

¹¹Grafenauer, Bogo: *Koroški Slovenci v zgodovini slovenske narodne skupnosti, v: Koroška in koroški Slovenci*, Založba obzorja Maribor, 1971, str. 152.

¹² Več o tem: Mecenseffy, Grete: *Geschichte des Protestantismus in Österreich*, Hermann Böhlau Nachf., Graz - Köln, 1956, str. 204.

veroizpovedi. Dovoljena ni bila nobena luteranska knjiga. Šele po njeni smrti leta 1780 se je odprlo novo poglavje zgodovine, ki v znak strpnosti dopustilo tudi evangeličanom svojo veroizpoved.

3. Tolerančni patent cesarja Jožefa II.

Jožef II. je 13. oktobra leta 1781 izdal tolerančni patent, po katerem so imeli tudi evangeličani svobodo do lastne vere. Bistveni zaključki tolerančnega patenta so bili sledeči: kjer je bilo 100 družin oz. 500 posameznikov, so lahko zgradili šolo ali molilnico, seveda brez zvonjenja, zvonov, zvonika ali javnega vhoda.¹³

30. junija 1783 so na Koroškem registrirali 13.120 evangeličanov (6356 moških in 6764 žensk). Pri celotni koroški populaciji, ki je štela 285,950 oseb, je bilo to 4,6 procenta.¹⁴ Po podatkih iz leta 1981 obstaja na Koroškem 31 protestantskih župnij s 54.000 farani.¹⁵

4. Reformacija med koroškimi Slovenci

Reformacija, ki se je razmahnila v 16. stoletju, je med koroškimi Slovenci po besedah Boga Grafenauerja postavljala temelje oblikovanju slovenske narodnostne skupnosti.¹⁶

Kmetje so skrbno varovali slovenske protestantske knjige iz 16. stoletja, po katerih je hišni oče opravljal skrivno bogoslužje in pridigo. Knjige, ki so se ob stoletni rabi poškodovale, so dopolnjevali s prepisovanjem poškodovanih delov ali pa so prepisovali kar cele. To je bil začetek koroškega bukovništva,

¹³ Več o pogojih, ki so sledili tolerančnemu patentu, v knjigi: Bünker O., Pellar P. in Reischer F.: *Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute*, Kärntner Druck - und Verlagsgesellschaft, M. B. H., Klagenfurt, 1981, str. 21-22..

¹⁴ Bünker O., Pellar P. in Reischer F.: *Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute*, Kärntner Druck - und Verlagsgesellschaft, M. B. H., Klagenfurt, 1981, str. 23. Statistične podatke za posamezne koroške vasi v 80. letih 18. stoletja: Reischer, Franz: *Die Toleranzgemeinde Kärntens nach einem Visitationsbericht vom Jahre 1786*, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt, 1965, str. 62-68.

¹⁵Bünker O., Pellar P. in Reischer F.: *Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute*, Kärntner Druck - und Verlagsgesellschaft, M. B. H., Klagenfurt, 1981, str. 26.

¹⁶Grafenauer, Bogo: *Koroški Slovenci v zgodovini slovenske narodne skupnosti, v: Koroška in koroški Slovenci*, Založba obzorja Maribor, 1971, str. 144.

pisateljavanja nešolanih ljudi. Prav tod je utemeljena tudi živa vez med koroškim bukovništvom in slovenskim knjižnim jezikom. Četudi se uveljavljajo v bukovniških spisih koroške narečne oblike, je njihova osnova kljub vsemu osrednjeslovenski književni jezik slovenskih protestantskih piscev iz 16. stoletja, predvsem Dalmatinova Biblija.

Bukovniki med koroškimi Slovenci so na tak način živ most med reformacijo in književnim delom v dobi narodnega prebujanja v 18. stoletju.

Fenomen bukovništva bomo spoznali v naslednjem poglavju. Najprej pa se bomo "ustavili" v vasi Zagoriče, "trdnjavi" slovenskih protestantov. Posebno socio-zgodovinsko študijo Zagorič je opravil (nekdanji) nemški evangeličanski župnik v Plajberku in škof Oskar Sakrausky v knjigi Agoritschach - Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten.

Edini slovenski avtor, ki je pisal o knjigi Oskarja Sakrauskega, je Vekoslav Bučar. Naslov njegovega prispevka je: Zagoriče - zadnji ostanek slovenskih Trubarjevih protestantov¹⁷ maja 2003 pa je vas obiskala tudi avtorica prispevka.

5. Zagoriče

Vas Zagoriče spada pod občino Podklošter, ta pa k beljaškemu sodnemu in političnemu okraju. V vasi so našli slovenske protestantske tiske in stare rokopisne prepise verskih pesmi in molitev. Kot dragoceno redkost jih danes hranijo po raznih knjižnicah, nekaj pa jih je shranjenih tudi v evangelijskem škofijskem muzeju v Fresachu v Avstriji, ki so ga odprli 25. septembra 1960. Danes je večina prebivalstva katoliška, maloštevilni evangeličani pa so združeni v evangelijski cerkveni občini Zagoriče, ki pa že od nekdanj spada v nemško evangelijsko župnijo Plajberk. V Zagoričah ima župnija svojo podružnično cerkev, v kateri se vrši bogoslužje vsako nedeljo v mesecu ter na dan po Božiču, Veliki noči in Binkoštih. Poleg cerkve ima župnija še hišo za cerkovnika, ki je bila zgrajena leta 1837 kot šola. Ta pa je bila že po nekaj letih ukinjena in priključena nemški ljudski šoli v Podkloštru.

¹⁷ Bučar, Vekoslav: *Zagoriče - zadnji ostanek slovenskih Trubarjevih protestantov*, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires, 1968.

Kljub temu, da je evangelijsko bogoslužje v Zagoričah že zdavnaj samo nemško in otroci v Podkloštru nimajo slovenskega pouka, se je slovenski jezik med prebivalstvom ohranil. Zanimivo je, da, po Bučarjevih podatkih, slovensko narodno gibanje Zagorič ni nikdar zajelo, morda prav zaradi tega ne, ker so veljale za protestantske. Izraz Vindišar pa ima pri njih svoj poseben pomen: Zagoričan izraža z besedo Vindišar svoj izvor v slovenskem protestantizmu, tudi če so se njegovi predniki mogoče že zdavnaj vrnili v katoliško cerkev.¹⁸

Kdaj in po katerih poteh se je začel širiti protestantizem v spodnji Ziljski dolini in kako je prišel v današnji beljaški okraj, ni natanko znano. Ohranjeni viri povedo malo, vendar pa se iz njih da sklepati, da so se priključili protestantom najprej graščaki in nato v večjem številu meščani v Beljaku. Šest let po izidu Lutrovega spisa *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung* je 10. septembra 1526 Žiga Dietrichsteinski podaril beljaškemu meščanom patronatske pravice nad cerkvijo sv. Jakoba v Beljaku in to v znak priznanja njihovega reformističnega prepričanja. Za Beljakom je reformistično gibanje zajelo Trbiž, kjer so se mu prav tako najprej pridružili nemški meščani, ki so se v slovenski kraj priselili iz čisto trgovskih razlogov. Njim so se kasneje pridružili številni Slovenci, zato se je v Trbižu pojavila potreba po slovenskem pridigarju.

Za Beljakom in Trbižem je bil tretji večji kraj v bližini Podkloštra Šmohor. Tudi tu se je meščanstvo zgodaj oprijelo luteranstva, saj so že leta 1543 zahtevali od grofa Ortenburškega, naj jim pošlje evangelijskega pridigarja.

Neznano je, kdaj je protestantsko gibanje zajelo Podklošter in okolico. Prve točnejše podatke imamo šele iz dobe Primoža Trubarja. Z gotovostjo se da sklepati, da je bil kraj slovenski, kar še posebno velja za Zagoriče. Viri poročajo, da so tu že sredi XVI. stoletja ljudje zahtevali slovenske pridigarje, ker nemščine niso razumeli. Evangelijsko župnišče v Plajbergu hrani nemško pisano kroniko zagoričke evangelijske cerkvene občine, v katero so pastori beležili važnejše dogodke takoj po izidu tolerančnega patenta Jožefa II. V tej kroniki pogosto

¹⁸ Bučar, str. 18.

naletimo na mesta, kjer se pastori pritožujejo nad trmoglavostjo in uporniškimi duhom, ki vlada med Vindišarji v Zagoričah. V kroniki pa manjka več listov, ki so bili iz vezane knjige nasilno iztrgani. Po mnenju Oskarja Sakrauskega jih je iztrgal eden od prejšnjih pastorej, ker so baje vsebovali zelo ostre napade na slovenske protestante iz Zagorič. Ker so Zagoriče spadale pod podklošterski samostan, je verjetno, da so menihi iz tega samostana utrdili luteranstvo v tej vasi, saj je protestantski val za nekaj časa zajel tudi benediktince v samostanu v Podkloštru. Viri poročajo o opatih, ki so kot nasprotniki tomistične sholastike simpatizirali z luteranstvom in o menihih, ki so širili protestantizem v Podkloštru in okolici. Zato lahko (za razliko od drugih pokrajin) za spodnjo Ziljsko dolino trdimo, da protestantizem ni ljudstvu "vsilila" plemiška gospoda, ampak so ga razširili v glavnem menihi in duhovniki, ki so se sami opredelili za luteranstvo.

Približno štirideset let se je na Podklošterskem širil in utrjeval protestantizem, potem pa ga je začela preganjati protireformacija. Protestantizem se je nemoteno razvijal le v Zagoričah in je prehajal iz roda v rod. Kar je danes drugih protestantov v plajberški evangelijski župniji, so vsi brez izjeme priseljenci, ki jih je iz raznih avstrijskih dežel, pa tudi iz nemških protestantskih pokrajin, privabilo v spodnjo Ziljsko dolino tamkajšnje ugodno gospodarsko stanje: trgovina, obrt, zlasti pa dobro razvita industrija.

Cerkvena kronika v plajberškem evangelijskem župnišču poroča, da je bilo še leta 1790 v Zagoričah preko dvajset različnih slovenskih protestantskih tekstov in to kljub temu, da so od začetka protireformacije samostanski gospodje iz Podkloštra često vršili v Zagoričah hišne preiskave. Pri teh najdene izvode slovenskih protestantskih knjig so v Podkloštru ali Bekštajnu javno zažgali. Iz tega lahko sklepamo, da so morale biti v reformacijski dobi slovenske knjige v spodnji Ziljski dolini številne.

Ker je zelo primanjkovalo pridigarjev, ki bi obvladali slovenščino, so se protestantski slovenski verniki spodnje Ziljske doline zbirali k bogoslužju po privatnih hišah. Med njimi se je vedno našel kdo, ki je zbranim bral iz slovenskih

knjig , z njimi po slovensko molil in prepeval verske pesmi ter na koncu recitiral tudi blagoslov.¹⁹

Proti koncu leta 1783 je prišel v Plajberk pastor Karl Friedrich Steinhäuser, kateremu so pripadali tudi evangelijski verniki iz Zagorič. Kmalu pa so začeli Zagoričani zahtevati lastnega slovenskega ali vsaj slovenščine veščega pastorja. K tej zadevi je poleg jezikovnega vprašanja pripomoglo tudi dejstvo, da so Zagoriče 25 km oddaljene od Plajberka, kar v takratnih časih ni bilo malo. Lastnega župnika pa Zagoriče nikdar niso dobile.

Evangelijsko bogoslužje se je v Zagoričah v začetku vršilo v Vurjanovem skednju. Že poleti leta 1784 pa je podkloštrski dvorni sodnik uporabo skednja prepovedal. V oktobru leta 1784 so v Zagoričah pričeli z gradnjo molilnice na Vurjanovem posestvu.

Kljub vsemu pa se življenje zagoričke evangelijske občine ni tako mirno razvijalo, kakor na prvi mah izgleda. Po Jožefovem tolerančnem patentu leta 1781 so do leta 1788 razne oblasti na Dunaju, Gradcu, Celovcu in Beljaku izdale v zvezi z nekatoličani nad osemdeset odločb, uredb in tolmačenj, kar je povzročilo ne samo precejšnjo zmešnjavo, ampak je dalo tudi nasprotnikom protestantov precejšnjo moč. Tistim, ki se ob izidu tolerančnega patenta niso takoj priglasili za nekatolike, ker so čakali, da bi videli, kaj se bo s priglasienci zgodilo, že leta 1784 ni bilo več lahko javno izjavljati svojo pripadnost k luteranstvu. Kdor je to želel, je moral najprej pri katoliškem župniku opraviti šesttedenski tečaj, in šele če je pri končanem izpraševanju še vedno vztrajal pri svojem, je dobil prijavni listek za evangelijskega pastorja. Evangelijska cerkvena kronika v Plajberku pripoveduje, "da so morali ljudje na Slovenskem ("im Windischen") skozi šest tednov dvakrat dnevno h katoliškemu župniku v Podklošter. Izpraševanja so se zavlekla v čas, ko je poljsko delo najbolj potrebovalo delovnih rok. Ljudje so morali najemati tuje

¹⁹ Izvod slovenskega prevoda Spangenbergove Postile, ki je izšla v Ljubljani leta 1578, je bil najden v Zagoričah. Tudi mnoge slovenske z roko pisane pogrebne pesmi so našli v istem kraju. Več o tem: Sakrausky, *Agoritschach*, str. 43.

delavce, pa tudi medsebojno so si pomagali in celo katoličani so jim delali usluge..."²⁰

Pokazale so se še drugačne težave, predvsem jezikovne, saj pastorki niso znali slovensko, verniki pa niso razumeli nemških pridig, z izjemo maloštevilnih okoliških nemških priseljencev. Zagoričani, posebno pa prebivalci vasice Sovče, so tarnali že nad prvim pastorkom Steinhäuserjem, da ne izvršuje verskega pouka v slovenščini. Zato tudi ne morejo razumeti, zakaj naj mu plačujejo tretjino od plače, ki so mu jo v Plajberku odredili. Pripravljeni so bili plačevati samo pristojbino za krst, poroko in pogreb. Spor se je tako zaostnil, da so ljudje ob nedeljah brez pastorka sami opravljali bogoslužje in to tudi, če je imel v Zagoričah pastor Steinhäuser nemški verski obred.

Korenine spora ne moremo iskati zgolj v konservativnosti slovenskih protestantskih vernikov, ki so se skozi najtežje čase ohranili tudi zaradi tolažbe, ki so jo našli v slovenski molitvi iz slovenskih knjig, temveč tudi v organizaciji evangelijske cerkve. Koroške in štajerske cerkvene občine so spadale pod seniorat Arriach. Vse so bile popolnoma nemške, z izjemo cerkvene občine Zagoriče, ki je tedaj prvič pripadala višji cerkveni organizaciji, ki je bila izključno nemška in ni razpolagala s pastorki, ki bi vsaj za silo znali slovensko. Jezikovni spor je trajal več desetletij, dokler se ni pod pritiskom novih razmer končal z zmago nemščine.

Da bi se jezikovni spor malo ublažil, so se nekateri pastorki trudili, da bi se naučili vsaj za silo slovenščine. Že prvi pastor Steinhäuser, ki je bil po rodu Nmec, si je prizadeval, da bi se sam naučil slovenščine. Uspel je, da je vsaj za silo lahko vršil uradne posle v tem jeziku. Pridige pa so mu vedno delale velike težave, čeprav je imel že ob blagoslovitvi molilnice v Zagoričah slovenski slavnostni govor. Kako močno so sčasoma njegovi slovenski verniki cenili te njegove napore, dokazuje dejstvo, da so ga hoteli obdržati za svojega pastorka, ko se je leta 1789 zaradi sporov s Plajberžani odločil preseliti v drugo župnijo. Steinhäuserjev naslednik

²⁰ Bučar, str. 31.

pastor Matija Knopf se je tudi trudil, da bi vse obrede opravljajal "v kranjščini", samo pridigal je nemško. Ker pa se je pri prevajanju v slovenščino zaradi pomanjkanja slovarjev pogosto znašel v težavah, mu je priskočil na pomoč Jurij Vurjan, ki je dobro obvladal oba jezika. Tudi tretji pastor, Janez Krištof Lederer, po rodu iz okolice Bayreutha, se je že v prvem letu službovanja v Plajberku trudil, da bi se naučil slovenščine. Pri tem mu je pomagal Šimon Mešnik, ki mu je slovenske verske obrede, razen pridige, ki je ostala nemška, prevajal v slovenščino.

Velika ovira za slovensko opravljanje obredov je bila za nemške pastore v evangelijski župniji Plajberk pomanjkanje slovenskih verskih knjig. Kar se je med ljudmi ohranilo skozi protireformacijsko dobo, so še vedno skrbno skrivali po skrinjah in so se jih posluževali samo pri svojih verskih obredih po privatnih hišah. Pastorjem jih niso zaupali, ker so ti kot "prosvetljeni racionalisti" trdili, da iz njih veje "stari duh", ki ni v skladu z novo smerjo luteranske cerkve. Tako so bile leta 1790 za oskrbo 250 protestantskih duš zagoričke cerkvene občine na razpolago samo štiri slovenske biblije, dva nepopolna Nova testamenta, dva izvoda psalmov, tri pesmarice in dva katekizma.²¹

Razsvetljeni protestantizem je začel tudi z resnimi poskusi ponemčevanja zagoričke evangelijske občine, kar se mu je kljub odporu polagoma tudi posrečilo. Zaradi jezikovnih težav in drugih razlogov je nemška evangelijska cerkvena oblast spoznala, da ne more nadaljevati po starem in da je treba vršiti celotno dušebrižništvo v zagorički cerkveni občini samo v nemščini. Ker "stari

²¹ Cerkevna občina je bila presiromašna, da bi zmogla pokriti stroške za tiskanje novih knjig. Tudi v tej zadevi je že omenjeni pastor Steinhäuser poskušal slovenskim protestantom pomagati. Dosegel je, da je grof Ausbaški podaril 82 goldinarjev za tisk slovenskega Novega testamenta. S tiskom pa se je zavleklo in ko je Steinhäuserja nasledil pastor Knopf, je ta zahteval tiskanje slovenskega katekizma, češ da je bolj potreben kot pa Novi testament. Ker ni mogel najti sposobnega prevajalca, je tudi ta načrt propadel, denar Ausbaškega grofa pa je bil predan podkloštrskemu dvornemu sodniku "za potrebe zagoričke evangelijske cerkvene občine". Več sreče so imeli posamezniki. Že leta 1784 je član zagoričke cerkvene občine, Peter Pinter, kočar iz Bekštajna, na lastne stroške dal ponatisniti koroškemu narečju prilagojeni Dalmatinov slovenski molitvenik iz leta 1584. Izšel je pri Kleinmayrju v Celovcu pod naslovom *Kristianske / BUKVIZE / v'katereh sa hishne gospodarje inu / gospodinje, tudi sa druge / PSALMOU / vkup sbrane*. Med ljudstvom se je hitro razširil, čeprav mu "prosvetljeni" nemški pastori niso bili naklonjeni. Ni dosti manjkalo, da bi ga zadela usoda slovenskih protestantskih knjig v protireformacijski dobi. Sakrausky, *Agoritschach*, str. 59.

vindišarski trmoglavci" niso hoteli o tem nič slišati, so poskusili najprej z otroki. Pastor Knopf je jemal otroke iz Zagorič in Sovč s seboj v Podklošter, kjer jih je v tamkajšnji šoli poučeval verouk v nemščini. Vendar pa njegov trud ni obrodil zaželenih sadov, saj so otroci pod vplivom staršev vztrajali "pri starem". Ker je slovenski konzervativizem koreninil v stari generaciji trajnega slovenskega protestantizma iz dobe protireformacije, so skušali s pregovarjanjem "spraviti ljudi k pameti", tj. pridobiti jih za nemško bogoslužje. Klicali so jih na sestanke, pri katerih so razgovori trajali pogosto do sedem ur. Ko pa so tudi ti napor ostali brez uspeha, je evangelijska cerkvena oblast za leto dni ukinila bogoslužje v Zagoričah. A tudi ta sklep ni zlomil slovenskih protestantov: segli so po samopomoči ter kot nekoč v težkih časih sami brez pastolja vršili po starih navadah verske obrede v slovenščini.²²

Tedaj se je evangelijski senior Gotthardt iz Arriacha obrnil za pomoč na posvetno oblast. Prosil je podkloštrskega dvornega sodnika, naj napravi konec temu nevarnemu separatizmu, ki ga ni mogoče trpeti in ki predstavlja za novo evangelijsko cerkveno življenje nemajhno nevarnost.

Ker je Jurij Mešnik namesto pastolja ljudem na verskih sestankih v Zagoričah in Sovčah slovensko pridigal, čital evangelij in molitve iz slovenskih knjig ter celo blagoslavljal in pokopaval, je beljaški okrožni urad ukazal podkloštrskemu dvornemu sodniku, naj pregleda slovenske protestantske knjige, ki jih Mešnik uporablja, ker se trdi, da ni rabil nobene, ki bi spadala pod prepoved cesarja Jožefa II. S tem naj bi bil narejen konec sestajanju v Sovčah in Zagoričah. Ker pa je ukrep proti Mešniku silno razburil slovenske protestante, se je senior Gotthardt osebno napotil v obe vasi, vrnil Mešniku knjige ter se začel znova pogajati s separatisti. Kakor poroča Oskar Sakrausky, se mu je posrečilo pomiriti in prepričati slovenske protestante; samo trije so po Gotthardtovem odhodu ostali pri starem in še nadalje kalili vzpostavljeni mir. Po njihovi smrti so se duhovi popolnoma pomirili, pristali so na uradno nemško bogoslužje, obenem pa še

²² Bleiberger Pfarchronik der evangelischen Pfarngemeinde Bleiberg, 109, navaja: Sakrausky, *Agoritschach*, str. 59.

ohranili svoje nekdanje privatne verske sestanke, na katerih so skupno molili in prepevali po slovensko.

Kljub nemškemu verouku novih generacij, iz katerih je bil že izrinjen duh tajnega slovenskega protestantizma, pa so se ob sobotah in nedeljah še dolgo časa vršili čisto slovenski in nato deloma tudi dvojezični domači verski sestanki. Še leta 1856 so se ob nedeljah, če ni bilo pastora, ki je prihajal v Zagoriče samo petnajstkrat na leto, čitali iz že omenjenega prepisa slovenskega prevoda Spangenbergove Postile.

Večina knjig, ki so jih rabili pri domači pobožnosti, je bila ob prelomu stoletja že nemška. Pa tudi nemški duh je že globoko prodrl med slovenske protestante zagoričke evangelijske cerkvene občine, tako da se je v začetku našega stoletja dvojezičnost umaknila nemščini. Ko je bil zagorički prezbiterij ob vizitaciji superintendenta Heinzelmanna ob prelomu stoletja vprašan, če je v Zagoričah potreba po slovenski božji službi, je odgovoril, da te potrebe ni.²³

Po podatkih 74. letnega Zagoričana F. je danes v Zagoričah dve tretjini katoličanov in ena tretjina evangeličanov. V Zagoričah je (po njegovih podatkih) 22 hiš. V desetih hišah še razumejo slovensko. Od teh desetih hiš je tri četrtine protestantskih. Informator govori "vindiš", kar je po njegovem mešanica pogovorne slovenščine in nemškega jezika in se pojmuje za "Vindiša". Njegova žena ne govori slovensko in je katoličanka. Njegove tri hčere so evangeličanke (krstil jih je Oskar Sakrausky). Evangelijska cerkev v Zagoričah je dobila zvonik leta 1899, v njej pa se po njegovem že več kot 200 let vsako zadnjo nedeljo vrši evangeličansko bogoslužje.²⁴

6. Bukovništvo

Fenomen bukovništva, ki je v 16. stoletju nastalo med slovenskimi protestantskimi pisci okoli Podkloštra/Arnoldsteina, je koroškoslovenska

²³ Sakrausky, *Agoritschach*, str. 69.

²⁴ Podatke je v Zagoričah zabeležila Anja Zalta, dne 8. 5. 2003.

posebnost, ki ga drugi narodi ne poznajo, pravi Niko Kuret.²⁵ Po Francetu Kotniku beseda bukovník ni nova, saj naj bi izraz bukovski za latinski jezik rabili že slovenski protestantski pisci; prevzel pa ga je tudi Ivan Pregelj.²⁶ Bukovski jezik je bil po Kotniku torej latinski jezik, ki je živel v bukvah - "in kdor je znal bukovski, so ga častili, bil je izobražen veljak, bil je bukovník."²⁷ Latinščino so izpodrinili živi jeziki, pravi Kotnik, pri nas slovenščina, ki so jo začeli tiskati v protestantski dobi. Ker šol ni bilo v izobilju in ker je le malokdo na kmetih znal brati in pisati, so tudi takega, ki se je znal brati in pisati v slovenščini, imenovali bukovník. Bukovník je bil v šestdesetih in sedemdesetih letih 18. stoletja spoštovanja vreden učen mož iz ljudstva. Vabili so ga kot govornika na poroke in pogrebe.

Herbert Paulitsch v svoji knjigi *Das Phaenomen 'bukovníštvo' in der kaerntnerslowenischen Kultur-und Literaturgeschichte*, ki predstavlja prvi literarno-sociološki pregled bukovníštva, ljudskega pesništva, ki se je v rokopisnih zapisih začelo širiti po Koroškem že v času slovenskega protestantizma v 16. stoletju, literarno ustvarjanje bukovníkov razvršča v tri razvojne faze: v fazo prepisovalcev, fazo prevajalcev in fazo 'klasičnih bukovníkov'.²⁸ V času prepisovalcev (16. in 17. stoletje) so se bukovníki iz Podkloštra/Arnoldsteina in sosednih slovenskih krajev zavzemali za nadaljni obstoj slovenskega protestantizma na Koroškem. Podlaga bukovníkom so bili protestantski tiski, kot npr. prevod *Spangenbergove Postile* iz leta 1567, Trubarjev *Novi testament* iz leta 1557, *Dalmatinova Biblija* iz leta 1584, *Sadnikarjev rokopis*, prepisi protestantskih molitvenih obrazcev in pesmi (npr. *Kristianske bukvize* iz leta 1784). Prepisovali so posamezne odlomke iz Svetega pisma, pa tudi drugo nabožno literaturo. Poškodovana in manjkajoča mesta v besedilu so rokopisno dopolnjevali. Pri najstarejših rokopisih gre za anonimna

²⁵Kuret, Niko: *Knjižna poročila: "Das Phaenomen 'bukovníštvo' in der kaerntnerslowenischen Kultur-und Literaturgeschichte"*, Glasnik Slovenskega etnološkega društva, letnik 32, št. 1/2, 1992, str. 47-49.

²⁶Kotnik, France: *Naši bukovníki, ljudski pesniki in pevci*, Narodopisje Slovencev II, 1952, str. 86.

²⁷Ibid., str. 86.

²⁸Paulitsch, Herbert: *Das Phaenomen 'bukovníštvo' in der kaerntnerslowenischen Kultur-und Literaturgeschichte*, chekiraj Mohorjevo založbo na Cobissu

besedila. Tudi Erich Prunč je pri obravnavanju bukovniške besedne ustvarjalnosti sledil trem razvojnim fazam. V prvi fazi so bukovniki po Prunču prepisovali knjižna besedila in jim dodajali besedila iz ustnega izročila, predvsem praznoverskega značaja ("žegni"=zagovori, apokrifi). V drugi fazi so začeli bukovniki samostojno prevajati in adaptirati razne nemške predloge, tako je npr. kmet Mitja Žegar iz hodiške fare leta 1767 prevedel Antikrista (od Dionizija Lützelbruškega). Šele v tretji fazi, proti koncu 18. stoletja, se je bukovništvo povzpelo do samostojnega besednega ustvarjanja, vendar je še tudi v tej fazi tesno povezano z ustnim izročilom.²⁹

Paulitsch razpravlja o vprašanju kontinuiranega obstoja protestantizma v spodnji Dravski in Ziljski dolini in se pri tem opira na Sakrauskega. V središču pozornosti so slovenski protestantje v Zagoričah/Agoritschach in razmerje med nemško in slovensko govorečimi Korošci. Ohranitev protestantske vere pri koroških Slovencih je bila po Paulitschu tudi v interesu nemško govorečega soseda. Germanizacija kraja Zagoriče/Agoritschach je privedla do tega, da se je izgubila tudi funkcionalnost slovenščine kot liturgičnega jezika, zato so slovenski protestantski tiski izrednega pomena za nadaljnji obstoj slovenskega jezika na Koroškem.

V fazi prevajalcev (sredina 18. stoletja) so bili v središču apokrifni spisi, kot npr. *Duhovna bramba - Geistlicher Schild, Kolomonov žegen - Colomanisegen* idr. Z izredno zapletenim jezikovnim, kulturno-zgodovinskimi, pravopisnimi in drugimi vprašanji teh besedil se ukvarjajo že avtorji kot I. Grafenauer, J. Kotnik, F. Ramovš in drugi. Milan Dolenc pa je obdelal medicinsko bukovništvo ter pravi, da "se je zaradi premajhne skrbi katoliške protireformacije za slovenske knjige na Koroškem začelo razvijati bukovništvo in tako tudi medicinsko bukovništvo. Preprosti kmetje in nekateri duhovniki, ki so čutili potrebo po medicinskem znanju, so prevajali, prirejali in prepisovali medicinske bukve."³⁰

²⁹Prunč, Erich: *Ustna in pisna tradicija v slovenskem slovstvu na Koroškem*, v: IX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture - Predavanja, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Ljubljana 1973, str. 65-66.

³⁰Dolenc, Milan: *Medicinsko bukovništvo na Koroškem, [tajerskem in Prekmurju]*, Časopis za zgodovino in narodopisje št. 1/1978, 14. letnik, Založba Obzorja Maribor, 1978, str. 83.

Dejavnost bukovnikov se je razvila v prvi vrsti iz potrebe po ohranjanju in širjenju protestantske vere. Kasneje je prišlo do "preusmeritve od *primarno verske eksistenčne do primarno jezikovne* funkcije tega fenomena."³¹ V sklepni opombi k fazi prevajalcev pa Paulitsch zabeleži, da so knjižice *Duhovna bramba*, *Kolomonov žegen*, *Antikrist* in *Arcniške bukve* "ustrezale kulturnim in literarnim potrebam, ki jih ne gre primerjati s prvotnimi protestantskimi, torej tistimi religioznih prepisovalcev."³²

Kontinuiteta bukovništva tudi v 19. stoletju ni bila docela pretrgana. Ljudsko pesništvo in ljudsko pesem vzdržujejo predvsem Janez Dobernik (1795-1865), Janez Kajžnik (1837-1914) in Franc Leder-Lesičjak (1833-1908).

Ljudsko literarno ustvarjanje obstaja v 19. stoletju tudi v sosednjih regijah, v Mežiški dolini in na Pohorju.

Še enkrat preletimo bukovniški repertoar, ki ga sestavljajo naslednji slovstveni žanri, deloma zasidrani še v ustnem izročilu starejšega rodu:³³

- apokrifna besedila z molitvenimi in obrednimi obrazci (molitveniki, romarske knjižice, kot npr. duhovna bramba in Kolomonov žegen)
- prepisi ljudskih medicinskih bukev, receptov ter vraž in zagovorov
- zgodbe s svetopisemsko tematiko in prerokbe (npr. zgodbe o večnem Židu Ahasverju, Antikristu, Sibiline prerokbe)
- verske ljudske in moralične igre, oprte na biblijske motive s posvetnimi prizori (npr. Pasijon, Pastirska igra, Igra o izgubljenem sinu Andreja Šusterja Drabosnjaka)
- satirične in parodične verzifikacije
- ljudske in nabožne pesmi

³¹Paulitsch, Herbert: *Das Phaenomen 'bukovništvo' in der kaerntnerslowenischen Kulur-und Literaturgeschichte*, str. 143.

³² Paulitsch, Herbert: *Das Phaenomen 'bukovništvo' in der kaerntnerslowenischen Kulur-und Literaturgeschichte*, chekiraj Mohorjevo založbo na Cobissu, str. 101.

³³ "Bukovniški repertoar" navaja Lausegger, Herta: *Koroško bukovništvo v povezavi s folkloristiko*, Koledar 91 - Družbe Sv. Mohorja v Celovcu, Mohorjeva družba, Celovec, 1991, str. 103.

Bogo Grafenauer je bukovnike med koroškimi Slovenci opredelil kot živ most med reformacijo in književnim delom v dobi narodnega prebujenja v 18. stoletju.³⁴

Janko Kos pa v Pregledu slovenskega slovstva o bukovništvu napiše, da je "ob glavnem toku razsvetljenjskega in predromantičnega slovstva med ljudstvom živela še naprej slovstvena dejavnost, ki se je vzorovala pri starejših smereh, zlasti pri baročni, jemala pa že tudi iz razsvetljenstva..."³⁵ Vendar pa Kos ne izpelje povezave bukovništva z reformacijsko mislijo.

Za časa reformacije je v središčnih slovenskih območjih začela slovenščina postopoma prevzemati funkcijo knjižnega jezika. Koroška je bila v obdobju prvega slovenskega knjižnega ustvarjanja prej receptivna kot aktivna, meni Erich Prunč, vendar pa moramo poleg tega pasivnega odnosa do slovenske knjižne ustvarjalnosti prav pri protestantih na Koroškem računati s precej aktivnim odnosom do ustne oblike besednega ustvarjanja.³⁶ Tako so po Prunčevih podatkih protestantje v Celovcu, Beljaku in verjetno tudi v drugih manjših mestih gojili slovensko protestantsko pesem, slovensko pridigo in katehezo ter verjetno uporabljali slovenščino tudi kot pomožni učni jezik v protestantski srednji šoli v Celovcu.

Po Prunču posebno obliko recepcije slovenske protestantske knjižne ustvarjalnosti zasledimo na Zilji, kjer je protestantizem iz socialno-zgodovinskih razlogov pognal tako močne korenine, da so se še do nedavnega ohranile nekatere slovenske protestantske vasi.³⁷ Ti protestantje namreč niso samo hranili (med drugim je tu ohranjen edini izvod Dalmatinovega katekizma iz leta 1580) temveč so tudi prepisovali slovenske protestantske knjige.

³⁴ Grafenauer, Bogo: *Koroški Slovenci v zgodovini slovenske narodne skupnosti*, v: Koroška in koroški Slovenci, Zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov, Založba Obzorja, Maribor, 1971, str. 92 - 152.

³⁵ Kos, Janko: *Pregled slovenskega slovstva*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1992, str. 77-78.

³⁶ Prunč, Erich: *Ustna in pisna tradicija v slovenskem slovstvu na Koroškem*, v: IX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture - Predavanja, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Ljubljana 1973, str. 65.

³⁷ Ibid., str. 65.

7. Seznam literature

Amon, Karl: *Abwehr der Reformation und Rekatolisierungsversuche in Innerösterreich unter Ferdinand I. und Karl II.*, v: *Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564-1628*, Hermagoras/Mohorjeva, Celovec 1994, str. 405-418.

Bučar, Vekoslav: *Zagoriče - zadnji ostanek slovenskih Trubarjevih protestantov*, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires, 1968.

Bučovnik, Stanislav: *Der Protestantismus bei den Kärntner Slowenen bis Ende des 16. Jahrhunderts*, Diplomska naloga, Katholisch-theologischen Fakultät der Universität Wien, 1995.

Brunner, Walter: *Kryptoprotentantismus in der Steiermark und in Kärnten im Zeitalter der Gegenreformation*, v: *Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564-1628*, Hermagoras/Mohorjeva, Celovec 1994, str. 249-267.

Bünker O., Pellar P. in Reischer F.: *Die evangelische Kirche in Kärnten einst und heute*, Kärntner Druck - und Verlagsgesellschaft, M. B. H., Klagenfurt, 1981.

Dolenc, Milan: *Medicinsko bukovništvo na Koroškem, Štajerskem in Prekmurju*, Časopis za zgodovino in narodopisje št. 1/1978, 14. letnik, Založba Obzorja Maribor, 1978.

Dörr, Anja: *Der Protestantismus in Kärnten aus geographischer Sicht*, Studia Carinthiaca Band XII, Hermagoras/Mohorjeva, Klagenfurt/Celovec, 1998.

Erjavec, Fran: *Koroški Slovenci, II del: Od reformacije do prosvetljenstva*, Celovec, 1965.

Grafenauer, Bogo: *Koroški Slovenci v zgodovini slovenske narodne skupnosti*, v: *Koroška in koroški Slovenci*, Zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov, Založba Obzorja, Maribor, 1971.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, I. zv., Mohorjeva družba, Celje, 1992.

Ilwof, Franz: *Der Protestantismus in Steiermark, Kärnten und Krein vom XVI. Jahrhundert bis in die Gegenwart*, Drud und Verlag "Behtam", Graz, 1900.

Kos, Janko: *Pregled slovenskega slovstva*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1992.

Kotnik, France: *Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci*, Narodopisje Slovencev II, 1952,

Kuret, Niko: *Knjižna poročila: "Das Phaenomen 'bukovništvo' in der kaerntnerslowenischen Kultur- und Literaturgeschichte"*, Glasnik Slovenskega etnološkega društva, letnik 32, št. 1/2, 1992.

Lausegger, Herta: *Koroško bukovništvo v povezavi s folkloristiko*, Koledar 91 - Družbe Sv. Mohorja v Celovcu, Mohorjeva družba, Celovec, 1991.

Mecenseffy, Grete: *Geschichte des Protestantismus in Österreich*, Hermann BÖhlaus Nachf., Graz - Köln, 1956.

Ožinger, Anton: *Kriza cerkvenega življenja in reformacija na Slovenskem v: Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Mohorjeva družba, Celje, 1991.

Paulitsch, Herbert: *Das Phaenomen 'bukovništvo' in der kaerntnerslowenischen Kultur- und Literaturgeschichte*, Hermagoras/Mohorjeva založba, Klagenfurt/Celovec, zbirka Studia Carinthiaca Slovenica, 1992.

Prunč, Erich: *Ustna in pisna tradicija v slovenskem slovstvu na Koroškem*, v: IX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture - Predavanja, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Ljubljana 1973.

Putz, Gertraud: *Die Kärntner Slowenen und die Kirche. Ein Beitrag zu den Kulturellen Rechten Ethnischer Minderheiten*, Doktorska disertacija, Theologischen Fakultät der Universität Salzburg, Salzburg 1982.

Reischer, Franz: *Die Toleranzgemeinde Kärntens nach einem Visitationsbericht vom Jahre 1786*, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt, 1965.

Sakrausky, Oskar: *Agoritschach - Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten*, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt, 1960.

Sakrausky, Oskar: *Evangelisches Diözesanmuseum in Fresach*, Verein für evangelische Glaubensüberlieferung in Kärnten, Wolfsberg.

Sakrausky, Oskar: *St. Ruprecht am Moos: Die Geschichte einer evangelischen Pfarrgemeinde im Großraum Villach*, Evangelisches Pfarramt St. Ruprecht am Moos, Wolfsberg 1986.

Sakrausky, Oskar: *Vom Toleranzbethaus zur Evangelischen Kirche in Fresach, 1781-2001*, Verein für evangelische Glaubensüberlieferung in Kärnten, Wolfsberg.

Wutte, Martin: *Zur Geschichte der windischen Protestantengemeinde Agoritschach in Kärnten*, v: JGGPÖ 49, Wien, 1928, str. 108-110.